پژوهش دینی

Pazhouhesh Dini

شمارهٔ ۴۲، بهار و تابستان ۱۴۰۰
صص ۲۴۸ـ۲۲۳ (مقاله پژوهشی)

No. 42, Spring & Summer 2021

منافع اخلاقی اطاعت و عواقب سرپیچی از قانون الهی تحریم ربا

محمد پورغلامرضایی[۱]، سنجر سلاجقه[۲]، یاسر سالاری[۳]، سمانه مهدیزاده فرسنگی[۴]

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۸/۱۴ ـ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۹/۱۲/۹)

چکیده

ترویج ارزشهای اخلاقی و تزکیه نفوس هدف از بعثت رسول اکرم(ص) است. برای حرکت در این مسیر نورانی احتیاج به کسب معرفت نسبت به فضایل و مکارم همچنین رذایل اخلاقی و سپس درونی‌سازی در جهت عمل به آنها است. ویژگی منحصر به فردی که اسلام دارد، عدم ابطال‌پذیری قواعدی همچون قانون الهی تحریم رباست. لذا هدف از این مقاله تلاشی در حد توانایی جهت شناخت منافع اخلاقی منتج از اطاعت و عواقب ناشی از سرپیچی از این قانون الهی است. چنین تلاشی نیازمند جمع‌آوری اطلاعات از منابع موثق بود. که از روش کیفی و راهبرد گراندد تئوری و با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو دا نسخه ۲۰۱۸ انجام و تا مرحله اشباع پاسخها ادامه یافت. از این فرآیند تعداد ۱۸۴ کد باز استخراج و در ۲۰ مقوله دسته‌بندی شد. و در نهایت ۸ کد دوگانه کلیدی بشرح؛ عدالت در مقابل ظلم، رباخواری در مقابل قرض‌الحسنه، ایمان در مقابل کفر، ارباء صدقات در مقابل امحاق ربا، کسب مال حلال در مقابل اکل مال به باطل، ثبات و تعادل در مقابل بی‌ثباتی و عدم تعادل، خدامحوری در مقابل سودمحوری و تباهی جامعه ربوی در مقابل احیاء جامعه غیر ربوی، استخراج و مدل مفهومی آن ارائه شد.

کلید واژه‌ها: قانون الهی، تحریم ربا، ارزشهای اخلاقی، گراندد تئوری.

---

۱. دانشجوی دکتری، گروه مدیریت دولتی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران؛ m.gh12060@gmail.com

۲. دانشیار گروه مدیریت دولتی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران (نویسنده مسئول)؛ s.salajeghe@iauk.ac.ir

۳. استادیار گروه آموزشی الهیات، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران؛ yaser581@yahoo.com

۴. استادیار گروه مدیریت دولتی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران؛ mehdizadehs@yahoo.com

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

۱ـ مقدمه و طرح مساله

در سخنی منسوب به امام علی (ع) آمده است که: "طَاعَةُ اَللَّهِ مِفْتَاحُ کُلِّ سَدَادٍ وَ صَلَاحُ کُلِّ فَسَادٍ وَ مَعَاد" طاعت خداوند، کلید هر راستی و درستی و سامان هر تباهی است (آمدی، ۳۹/۲). منابع نقلی اسلام علاوه بر اینکه ربا خواری را یک پدیده مذموم دانسته، مردم را از ارتکاب به آن نهی کرده‌اند (نظری، بیدار، ۳۱). سیستم مالی اسلامی که در برخی از کشورهای اسلامی به‌کار گرفته می‌شود، هیچ یک نمونه خوبی از یک سیستم اسلامی «ناب» نیستند. چرا که عناصر بنیادین ضروری یک سیستم اقتصادی و مالی در هیچ یک از آنها وجود ندارد (عسکری، اقبال، کریچن و همکاران، ۳۴۷). اغلب مراجعان به بانکها و کارگزاران نظام بانکی با پذیرش صوری قانون، برداشت‌های سنتی از عملیات بانکی و تجارب قبلی خود را به اجرا گذاشتند و هیچ‌گاه درصدد اجرای قانون بانکداری بدون ربا به صورت تمام و کمال برنیامدند (محقق‌نیا، ۲۱۱). اگر می خواهیم مکتب اسلام، جهان شمول باشد باید از زاویه تبلیغ و گسترش مکتب وارد شویم. به عبارت دیگر باید با تبلیغ اسلام، نگرش‌ها و رفتارهای دیگران را تغییر دهیم تا مطابق آموزه‌های دینی شود و آنگاه خواهیم دید که علم اقتصاد اسلامی جهان شمول خواهد شد (مصباحی مقدم، زریباف، ۱۲۱).

نظام بانکی به منزله قلب تپنده سیستم مالی است، بررسی بیش از سه دهه تجربه بانکداری بدون ربا از چالشها و مشکلاتی حکایت دارد که نشان‌دهنده همگرایی و مشابهت با نظام ربوی است. در بانکداری بدون ربا تلاش برای جایگزین کردن نظامی متناسب با شرع به جای نظام ربوی است. غرض کارشناسان اقتصاد اسلامی در این حوزه تغییر اسمی بانکداری ربوی نبوده بلکه تلاش برای یک نظام بانکی جدید بوده است. بررسی مبانی بانکداری اسلامی از جمله قانون الهی تحریم ربا و دلائل تحریم آن به اجرای بهتر این قانون الهی کمک می‌کند و تا وقتی که حذف ربا در اعتقاد و باور واقعی مسئولان و مردم نهادینه نشود، مصادیق ربا به درستی و به‌طور کامل از بین نخواهد رفت. و اهتمامی برای

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

اجرای کامل این قانون و حذف کامل ربا از سیستم وجود نخواهد داشت. گام اول در اجرای درست یک قانون، اعتقاد مجریان و استفاده‌کنندگان از آن به صحت و قابلیت آن است (محققنیا، ۱۸۰). اهمیت مسئله تحریم ربا در درک و تبیین نظام مالی اسلامی باعث شده است تا فقها و صاحب‌نظران مسلمان در این زمینه پژوهشهای گسترده‌ای انجام دهند[۱]. باوجود اینکه عقل آدمی، محدود است و قادر به درک تمامی مصالح و حکمت و فلسفه احکام، نیست؛ اما در آیات و روایات به حکمت، ملاک و آثار، بعضی از احکام اشاره شده است. از جمله این احکام، مساله مهم تحریم ربا است. شناخت در حد توان آثار و پیامدهای ویران‌کننده اخلاقی و تأثیرات سوء وضعی که ربا بر فرد و متعاقباً بر جامعه می‌گذارد، برانگیزنده محقق جهت انجام این پژوهش بود. که برای اولین بار با استفاده از روش گراندد تئوری و از نرم‌افزار مکس کیودا[۲] متغییرها مورد بررسی و شناسایی قرار گرفت و در نهایت مدل مفهومی منحصر به‌فردی تحت عنوان منافع اطاعت و عواقب اخلاقی عدم اطاعت از قانون الهی تحریم ربا، استخراج و ارائه شد.

سؤالاتی که پژوهش حاضر تلاش می کند تا در حد امکان به آنان پاسخ دهد:

۱ـ منافع اخلاقی اطاعت از قانون الهی تحریم ربا کدام است؟

۲ـ عواقب اخلاقی ناشی از عدم اطاعت از قانون الهی تحریم ربا کدام است؟

بررسی پاسخ سؤالات یاد شده از طریق ارائه مدل مفهومی پیشنهادی پژوهش دنبال می‌گردد.

---

۱. شهید مطهری در کتاب «مسئله ربا» نظرات گوناگون را نقد و ظالمانه بودن ربا و ترویج کارهای نیک را علت تحریم ربا برشمرده‌اند (۱۳۸۰).

۲. علوی در مقاله «فلسفه تحریم ربا» ظلم و از رونق افتادن تجارت و قرض‌الحسنه را علت تحریم ربا می‌دانند (۱۳۹۰).

۳. حسینی در مقاله «حکمت‌های تحریم ربا» هدایت سرمایه‌ها به سمت فعالیت‌های موثر و مفید و هدایت انسان‌ها به سمت تعادل روحی و روانی را از حکمت‌های تحریم ربا برشمرده‌اند(۱۳۸۱).

4. MAXQDA

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

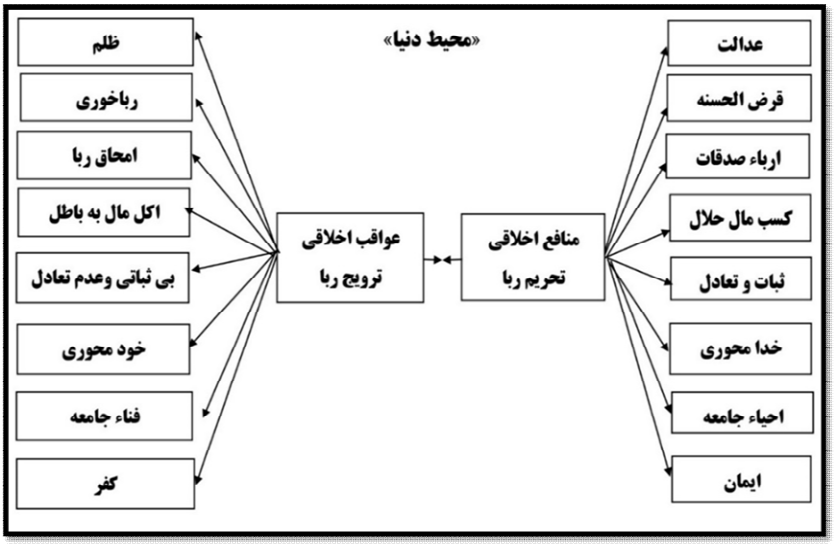

شکل شماره ۱ـ مدل مفهومی پیشنهادی مستخرج از پژوهش

۲ـ منافع اخلاقی اطاعت و عواقب سرپیچی از قانون الهی تحریم ربا

۲ـ۱. عدالت در مقابل ظلم

از تعبیر قرآن در آیات ربا که: «لَا تَظْلِمُونَ وَ لَاتُظْلَمُونَ» (البقره، ۲۷۹)[۱] یعنی: نه شما ظلم می‌کنید با گرفتن سود، و نه مظلوم واقع می شوید با از دست دادن سرمایه‌تان. به نظر می‌رسد که اساساً قرآن سود گرفتن از قرض را ظلم می‌داند، و می‌دانیم که ظلم یعنی گرفتن چیزی بدون حق و بدون یک مجوز، البته مجوز طبیعی نه مجوز قانونی، در واقع عدل هم یعنی به هر مستحقی آنچه را که استحقاق دارد دادن و ظلم تجاوز به حقوق دیگران است (مطهری، ۲۷۷/۲۰)، آنچه در یک جامعه اسلامی مهمتر از رشد اقتصادی است و به عنوان یک اصل مورد قبول واقع شده است عدالت اجتماعی و به صورتی است که شهید صدر با استادی تمام و بینشی ژرف و حساس آن را ترسیم کرده است. در یک سیستم اسلامی منحصراً اجرای عدالت اجتماعی و آن هم طبق دستورات قرآن‌کریم و روایات و احادیث

۱. فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]
[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

بعنوان هدف مشخص شده است که رضای خـدا را در بـردارد. اقتصـاد در یـک حکومـت اسلامی و امور مربوط به آن فقط وسیله‌ای هستند برای رسیدن به این هدف، بنابراین حتـی اگر بتوان ثابت کرد که در یک حکومت اسلامی عدالت اجتماعی تأمین شده ولی نرخ رشد اقتصادی پایین است، تحصیل حاصل خواهد بود زیرا هم تمام مسلمانان راضی خواهند بود و هم خدای سبحان (توتونچیان، ۲۳)، دین اسلام برای پیش‌گیری از ظلـم و سـتم و بـرای هدایت مردم به دادوستد و معاملات واقعی و همچنین برای نهادینه کردن روحیه تعاون ایثار ربا را تحریم و آن را قاطعانه ممنوع کرده است (موسویان، نظرپور، خزائی، ۷۷)، در تفسـیر المیزان آمده است؛ احکام تابع مصالح و مفاسد است بعد اضافه می کند اگر ربا حـرام شـده علتش این بوده خارج از روش مستقیم حیاتی است، و همچنین ربا ظلم و ستم بـوده و بـا ایمان به خدا منافات دارد (طباطبایی، ۵۸۰/۲). خداوند متعال منابع لازم برای حیات بشـر را قبل از تولد او آفریده است. اسلام برخلاف نظام سرمایه‌داری که علت اصـلی مشـکلات اقتصادی را محدود بودن منابع طبیعی از یک طرف و نیازهای متنوع انسان از طرف دیگـر می‌داند، ریشه اساسی مشکلات مزبور را توزیع ناعادلانه و سهل‌انگاری در استفاده صـحیح از منابع طبیعی می‌داند (کمیجانی، هادوی‌نیا، ۲۴۴). ربا یکی از مصادیق توزیـع ناعادلانـه است، امام‌خمینی (ره) رباخوری را مصداق ظلم می‌دانند و می‌فرماید: «معلوم است که حکم خداوند تعالی به تحریم ربا به خاطر این است که ربا موجب ظلم و فسـاد مـی‌شـود، پـس حکم تحریم، معلول ظلم است آن‌چنان‌که ظاهر آیه کریمه به آن اشاره دارد ظلـم اسـت یـا حکمت آن است و همین‌گونه است که اخذ زیادی مساوی با جنگ با خدا و رسولش است (امام‌خمینی، ۵۴۲/۲). ظلم و ستم انواع گوناگونی دارد. که امام باقر علیه‌السلام فرمود: ستم بر سه قسم است: ستمی که خدا نیامرزد: شرک است و آن‌که خدا بیـامرزد: ظلـم بـه نفـس است، و آن ستمی که از آن صرف‌نظر نکند: دیونی است که مردم نسبت به هم دارند (کلینی، ۴۱/۴)، ربا از نوع سوم است و طبق فرمایش امام قابل صرف‌نظر نیست. نکتـه قابـل ذکـر دیگر که در الهیات رایج است «اگر شما صلح می‌خواهید شما باید برای عدالت کـار کنیـد»

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

معادل اقتصادی این عبارت آن است که «اگر شما به دنبال تعادل هستید بایستی سیاست‌ها را برای برابری طراحی کنید» تعادل همان آرامش اقتصادی و برابری همان عدالت اقتصادی است و شما هرگز اولی را بدون دومی نمی‌بینید (عسکری، درخشان، ۱۹۴)، اما به تعبیر اسکیفر جهان‌خواران عالم در حال چپاول کشورهای جهان سوم هستند، به قرض‌های کشورهای جهان سوم نگاه کنید، قرض‌هایی که بخشی از آن باید به ناچار بخشیده شود، و در نهایت به پیامدهای این حقیقت که امروزه جریان خالص از خروج سرمایه از کشورهای فقیر به سمت کشورهای غنی و آن هم به دلیل بازپرداخت قرضهایی که قراردادهایشان در دهه‌های پیش بسته شده‌اند توجه نمائید (به نقل از صدیقی، ۱۱۱). مشکل اخلاقی مهمی در رابطه با بهره وجود دارد که مبنایش بی‌عدالتی است که بهره در حق قرض گیرنده روامی‌دارد و همچنین خسارتی است که به کل جامعه می‌زند (همانجا، ۱۱۳). خداوند متعال در آیه ۲۷۹ سوره مبارکه بقره[۱] صریحاً گرفتن اضافه بر اصل سرمایه را عملی ظالمانه و غیرعادلانه می‌شمارد. البته در این آیه هر گونه کاهش در سرمایه قرض دهنده را نیز، مثل افزایش در آن، عملی غیرعادلانه می‌داند. مشکل امروزی نظام بانکداری رویکرد بهره محوری هم در بخش تجهیز و هم در بخش تخصیص منابع است. برای حل این مشکل لازم است که نظام واقعی مشارکت اجرا شود. که البته در صورتی که در بخش دریافت منابع مشارکت واقعی در سود و زیان عملیات بانکی صورت گیرد، احتیاج به ضمانت اصل سرمایه و تعیین سود مورد انتظار نیست. این ظلم است که در ابتدای تخصیص منابع سود تعیین کرد و در بخش تجهیز منابع نیز سود قطعی پرداخت نمود.

۲ـ۲. ربا در مقابل قرض‌الحسنه

قرض‌الحسنه در فرهنگ و اصطلاح قرآنی معنای جامع دارد که شامل قرض‌الحسنه فقهی نیز می‌شود، زیرا از منظر قرآن کریم هر کار خیری که انسان برای خدا انجام دهد،

---

۱. فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

قرض‌الحسنه برای اوست، خواه عبادت اصطلاحی باشد مانند: نماز و روزه یا انفاق مالی یا کارهای خدماتی و عام‌المنفعه باشد (جوادی آملی، ۵۸۷). مکتب حیات بخش اسلام برای ترویج این اصول و گسترش کارهای نیک و انسانی، ربا را حرام کرده است. ترویج قرض‌الحسنه و اهمیت دادن به آن در همین راستاست به طور کلی، انفاق، صدقه، و قرض‌الحسنه، نقطه مقابل رباخواری است (نوری کرمانی، ۱۰۴). قاعدةً هم باید از نظر تضاد و مقابله با هم مربوط باشد، زیرا ربا، گرفتن مال بدون عوض است و صدقه، دادن مال بلاعوض (طباطبائی، ۵۷۰/۲). سماعه می‌گوید به امام صادق عرض کردم: خداوند متعال مسأله ربا را در چندین آیه آورد و تکرار کرده است، امام علیه‌السلام فرمود: آیا دلیل آن را نمیدانی؟ گفتم: نه فرمود: به این دلیل است که مردم کارهای نیک را ترک نکنند (کلینی، ۱۴۶/۵)، روایتی دیگر از امام رضا علیه‌السلام منقول است که در پاسخ نامه محمدبن سنان چنین فرمود: «خداوند عزوجل ربا بر بندگان را حرام کرد، زیرا باعث نابودی اموال و گرایش مردم به سودجویی و رهاکردن قرض است و حال آنکه قرض از کارهای نیک است و نیز ربا سبب فساد و ظلم و از دست رفتن ثروت است». (حرعاملی، ۴۲۵/۲).

یکی از مهمترین کارهای عاطفی در جامعه‌ی بشری قرض‌الحسنه است که مردم با روآوردن به ربا از آن باز می‌مانند (مکارم، ۱۳۷۱). ربا تحریم شده تا باب قرض‌الحسنه باز باشد. تحریم ربا در اسلام به خاطر این است که تعاطف و تراحم در اجتماع وجود داشته باشد حفظ عواطف، خود امری است که مورد توجه شارع اسلام بوده است لذا قرض دادن را واجب نکرده و برعهده حکومت هم نگذاشته است. ولی از طرفی نَدَبَ به قرض‌الحسنه دادن نموده و از طرف دیگر زمینه آن را فراهم ساخته است (مطهری، ۲۹۳). اسلام با هدف تربیت انسان‌ها در زندگی اجتماعی و گسترش اخلاق پسندیده و ایجاد روحیه برادری، همبستگی و کاهش فاصله‌های برخورداری در میان خانواده‌های جامعه اسلامی و تقویت ایمان به خدا و قیامت، علاوه بر وجوب «زکات» و «خمس» و مانند آنها تشویق به انفاق «مال در راه خدا» بصورت داوطلبانه کرده است (مصباحی مقدم، ۲۴۱). در قرآن‌کریم منافع

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

متعددی از ترویج قرض‌الحسنه ذکر شده است، که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود.

۱ـ پاداش چندین برابر: کیست که در راه خدا قرض‌الحسنه دهد تا برای او چندین و چند برابرش کند (البقره، ۲۴۵).[۱]

۲ـ از بین رفتن گناهان: اگر نماز را به برپا داشتید و زکات را پرداختید و به پیامبران من ایمان آوردید و آنان را گرامی داشتید و در راه خدا قرض‌الحسنه دادید، سیئات شما را می‌پوشانیم (المائده، ۱۲).[۲]

۳ـ آمرزش و شکر خداوند: اگر در راه خدا قرض‌الحسنه دهید برای شما آن را دوچندان کند و شما را بیامرزد و خدا قدردان بردبار است (التغابن، ۱۷).[۳]

۴ـ پاداش پرارزش: و آنانی که به خدا وامی نیکو داده‌اند برای ایشان دو چندان گردد اجری کریم خواهند داشت (الحدید، ۱۸).[۴]

قرض‌الحسنه زنده نگه داشتن روحیه مهربانی و عطوفت است و در جهت مخالف آن ربا پرورش دهنده روحیه فساد و گمراهی است. رونق هر کدام از این دو مقوله به معنای کسادی دیگری است. دین مبین اسلام و سایر ادیان الهی با تحریم ربا سعی دارند تا قرض‌الحسنه را در جوامع رونق دهند. این مسأله وقتی انجام می‌گیرد که جامعه به پول از دیدگاه طریقت بنگرد، یعنی پول را طریقی برای خدمت به جامعه بداند و اما اگر جامعه تربیتش این باشد که پول هدف باشد و استقلال داشته باشد و در رباخواری این‌گونه است یعنی انسان رباخوار از نظر طریقت نمی‌نگرد به پول از طریق استقلال می‌نگرد یعنی اینکه حجم پول بالا برود (سبحانی، ۱۳۹۶).

سودجویی حد و مرزی ندارد، که حتی خانواده را نیز شامل می‌شود. فوکویاما در کتاب

---

۱. مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَیُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا کَثِیرَةً وَاللَّهُ یَقْبِضُ وَیَبْسُطُ وَإِلَیْهِ تُرْجَعُونَ.

۲. وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثَاقَ بَنِی‌إِسْرَائِیلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَیْ عَشَرَ نَقِیبًا وَ قَالَ اللَّهُ إِنِّی مَعَکُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَیْتُمُ الزَّکَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِی وَ عَزَّرْتُمُوهُمْ وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُکَفِّرَنَّ عَنْکُمْ سَیِّئَاتِکُمْ وَلَأُدْخِلَنَّکُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ کَفَرَ بَعْدَ ذَلِکَ مِنْکُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِیلِ.

۳. إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا یُضَاعِفْهُ لَکُمْ وَیَغْفِرْ لَکُمْ وَاللَّهُ شَکُورٌ حَلِیمٌ.

۴. إِنَّ الْمُصَّدِّقِینَ وَ الْمُصَّدِّقَاتِ وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً یُضاعَفُ لَهُمْ وَ لَهُمْ أَجْرٌ کَرِیمٌ.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

پایان نظم، ضمن نقد تئوری‌های اقتصاددانان نئوکلاسیک کـه در آن اقتصـاددانان درصـدد تبـین اقتصادی خانواده هستند، از عدم توجه آنان به مسائل عاطفی بیـان مـی‌دارد. مشـکل اجتمـاعی خانواده از این واقعیت ناشی می‌شود که منافع کودکان به وسیله والدینی که به طور عقلانی منـافع فردی خود را دنبال می‌کنند، به حد مطلوب تأمین نمی‌گردد. خانواده به این علت در طول قـرون متمادی نمادی موفق بوده است که انسانها فقط به دنبال اصل به حـداکثر رسـاندن فایـده‌منـدی عقلائی که نئوکلاسیک آن را مطـرح مـی‌سـازد نبـوده بلکـه ایثارهـای غیراقتصـادی در حـق فرزندانشان از منشاء طبیعی آنها سرچشمه می‌گیرد (به نقل از پوراحمدی، شم‌آبادی، ۶۶).

اما جهان‌بینی اسلامی مطرح می کند؛ مومنان در رحم و دوستی و عطوفت بین یکـدیگر همانند جسمی می‌باشند که هرگاه عضوی از آن به تب و تاب افتد، سایر اعضا با او هم ناله گردند (پاینده، ۷۱۵). ترویج قرض‌الحسنه و در مقابـل تحـریم ربـا در دیـن مبـین اسـلام نمایانگر دوستی و عطوفت در مقوله اقتصاد است. این نگاه در نظام اقتصادی امروز جامعـه نمود ندارد. طبق قانون، فقط ۱۰درصد از کل تسهیلات پرداختی، تسـهیلات قـرض‌الحسـنه است. این در حالی است که نسبت سپرده‌ها به مراتب بیشتر از ۱۰ درصد است و بانکها این منابع را در فعالیتهای سودآور بکار می‌گیرند.

۲ـ۳. ایمان در مقابل کفر

خداوند در سوره مبارکه نساء آیه ۱۶۱[۱] می‌فرماید: «علیرغم اینکـه آنـان (آل‌یهـود) از گرفتن ربا نهی شده بودند اما ربا می‌گرفتند... ما برای کافران عذابی دردناک آماده کرده‌ایم». در این آیه روشن می‌شود که گرفتن ربا مساوی کفر است. همچنین در سوره آل‌عمران آیـه شریفه ۱۳۱[۲] بعد از نهی از رباخواری می‌فرماید: «بترسید از آتشی که برای کافران مهیا شده است. آیه دیگر آیه ۲۷۶ سوره مبارکه بقره[۳] است که در این زمینه می‌فرماید: «خـدا ربـا را

۱. وَ أَخْذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكْلِهِمْ أَمْوالَ النّاسِ بِالْباطِلِ وَ أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ مِنْهُمْ عَذاباً أَلِيماً.
۲. وَ اتَّقُوا النّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ.
۳. يَمْحَقُ اللّهُ الرِّبا وَ يُرْبِي الصَّدَقاتِ وَ اللّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ كَفّارٍ أَثِيمٍ.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]
[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

کم‌وکاست و بی‌برکت می‌کند و صدقات را افزایش و برکت می‌دهد و خدا کافران گنهکار را دوست ندارد». پایان آیه ۲۷۵ سوره مبارکه بقره[۱] چنین آمده است که رباخوار در آتش دوزخ جاویدان است.

این کنایه از کفر محض است که در نهاد رباخواران وجود دارد. زیرا (خلود) در دوزخ تنها برای کفاری است که هرگز اندیشه ایمان در دل ندارند و برای هیچ گنه کاری هرچند گناه او سنگین باشد، خلود در آتش ثابت نگردیده زیرا اگر ایمان خود را حفظ کرده باشد،ایمان بزرگترین عمل نفسانی است که سزاوار پاداش را به دنبال دارد. بدین سبب در پایان رهسپار بهشت خواهد گردید. پس کسی که در آتش دوزخ جاوید است که در نماد او ذره‌ای ایمان وجود نداشته باشد بنابراین از این آیه استفاده می‌شود ربا خواری با نبود کامل ایمان مساوی است (معرفت، ۱۳۷۹).

امام رضا علیه‌السلام می‌فرماید: «ربا حرامی است که خداوند آن را حرام فرموده است و شرعاً حرمتش معلوم گشته کوچک شمرده می شود و این امر بی‌اعتنایی به محرمات الهی و سبک شمردن آن است که خود این کارها دخول در کفر است». (صدوق، ۵۴۷/۲). کفر در مقابل ایمان است، ثمره ایمان عمل صالح است. در آیات قرآن غالباًعمل صالح همراه با ایمان به عنوان لازم و ملزوم یکدیگر آمده است «**إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا**» (مریم، ۹۶).

برای اینکه فرد مسلمانان از ربا خواری بدور باشد و به سوی عمل صالح هدایت شود باید در مرحله نخست دارای کنترل درونی قوی باشد. ایمان و معرفت تقویت‌کننده کنترل درونی است؛ ازدیدگاه قرآن ایمان توام با عمل است. آیات متعددی هستند که عمل را لازمه ایمان معرفی کرده و آن را میوه آن می‌داند. عمل صالح تنها در کنار ایمان پایداری و قوام دارد و ایمان نیز با عمل صالح شادابی و نشاط می‌یابد.

---

۱. الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبا لا يَقُومُونَ إِلَّا كَما يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ الْمَسِّ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبا وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبا فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَ مَنْ عادَ فَأُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

۲ـ٤. ارباء صدقات در مقابل امحاق ربا

خدا ربا را نابود کرده و صدقات را فزونی می‌دهد (سوره مبارکه بقره، آیه ۲۷۶).[۱] "محق" نقصان و نابودی تدریجی است و "ربا" نمو و رشد تدریجی (مکارم شیرازی و همکاران، ۲۷۵/۲). فردی از امام صادق(ع) سوال کرد: گاه کسی را می‌بینم که ربا می‌خورد و با این حال ثروتش زیاد می شود؟ حضرت فرمود: نابودی، نابودکننده‌تر از یک درهم ربا، که دین را نابود می‌کند نیست، که اگر توبه هم کند ثروتش از دست می‌رود و فقیر می‌شود (بروجردی، ۴۳۹/۲۳). نظام اقتصادی مبتنی بر ربا، رو به نابودی است، «**يَمْحَقُ اَللّهُ اَلرِّبا**» و نابود کردن مال ربوی از سنت‌های الهی است «**يَمْحَقُ اَللّهُ اَلرِّبا**» فعل مضارع نشانه استمرار است (روح‌اللهی، ۶۴). منظور از امحاق اموال حاصل از ربا نابودی برکت آن در این دنیا و عذاب اخروی آن است، خداوند در سوره نحل آیه ۲۹۶ می‌فرمایند: "آنچه نزد شماست تمام می‌شود و آنچه پیش خداست پایدار است و قطعاً کسانی که صبر کردند به بهترین عملشان پاداش می‌دهیم". ربا از مصادیق ماعندکم و صدقه و قرض از مصادیق عندالله است. خداوند انسان را دعوت می‌کند که نگاه خود را به نفع شخصی تکامل بخشد و مفهوم آن را گسترش دهد. کلاسیک‌ها و آدام اسمیت می‌خواهند بگویند عمده محرک یا تنها محرک انسان نفع شخصی است. مقصود آنها از نفع شخصی هم نفع مادی است و نفع مادی هم، نفع مادی این دنیا و فردی است (مصباحی مقدم، زریباف، ۸۰-۸۱).

اما افق دید اسلام بلند مدت و ابدی است، اطاعت از قوانین الهی و به طور اخص قانون تحریم ربا باعث می‌شود، افراد به صورت داوطلبانه تقاضایشان را از منابع در چهارچوب سعادت دنیوی و اخروی تنظیم کنند. اقتصاد اسلامی مستخرج از مبانی نورانی قرآن کریم است و ضمانت اجرای آن در مرحله نخست فرد مسلمان است. که با تکیه بر اعتقاد و التزام به موازین شرعی به این احکام جامع عمل می‌پوشاند. تقویت، ترویج و آشنایی با آداب کسب و تجارت از جمله موضاعاتی است که همه افراد جامعه باید بدانند. تا جائی‌که امام علی(ع) دانستن احکام تجارت

---

۱. يَمْحَقُ اللّهُ الرِّبا وَ يُرْبِي الصَّدَقاتِ وَ اللّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ كَفّارٍ أَثِيمٍ.
۲. ما عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَ ما عِنْدَ اللّهِ باقٍ وَ لَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلُونَ.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]
[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

را شرط اساسی آغاز کسب و کار می‌دانند. آموزش و پرورش، دانشگاهها، رسانه‌های جمعی، بنگاههای اقتصادی باید به وظیفه شرعی خود در این زمینه عمل کنند.

۲ـ۵. کسب مال حلال در مقابل اکل مال به باطل

پیشرفت مادی یک هدف غایی در جوامع اسلامی نیست، این یک هدف مطلوب است اما نسبت به رستگاری اخروی در مرتبه پایین‌تری قرار دارد (خان، ۴۰۲). خداوند در آیه ۱۳۰ آل‌عمران[۱] از مؤمنان می‌خواهد دست از رباخواری برداشته تا رستگار شوند، از منظر قرآن رستگاری در پی ایمان و عمل صالح حاصل می‌شود، این در حالیست که رباخواران از نظر فکری دچار کفر و از نظر رفتاری همانند مجانین رفتار می‌کنند تنها راه رسیدن به درجات خوشبختی و تنها راه رستگاری و رهایی از هلاکت تقوی و پرهیزگاری است (دستغیب، ۱۰/۱)، اما کسانی که رباخواری می‌کنند نعمت حلال را به حرام آلوده و جای شکر، کفران نعمت می‌کنند، بدین سبب خداوند تنگدستی و بدبختی را نصیب آنها می‌کند (النحل، ۱۱۲)[۲] اموال کسب شده از ربا از پلیدترین دست آوردهاست. امام صادق علیه‌السلام در این باره می‌فرمایند: أخبَثُ المَکاسِبِ، کَسبُ الرِّبا: پلیدترین دست‌آوردها دست‌آوردهای است که از راه ربا باشد (حرعاملی، ۱۱۸/۱۸)، همچنین ربا اکل مال به باطل و حرام است، «**وَ أَخْذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكْلِهِمْ أَمْوالَ النّاسِ بِالْباطِلِ**» (النساء، ۱۶۱) اکل مال به باطل به این معنا است که انسان درآمدی داشته باشد که بی‌منطق و بی‌جهت باشد: عقلا می‌گویند این درآمد مصداق مفت‌خوری می‌باشد و دلیلی ندارد که آن پول را به دست آورد (مکارم، ۱۳۷۱)، در تفسیر صافی، ذیل آیه ۴۳ سوره مائده[۳] اینگونه آمده که، ربا و رشوه هم‌تراز اجرت زنان فاجره است (تفسیر صافی، ۳۷/۲). رباخوار مالک

---

۱. یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَأْکُلُوا الرِّبَوا أَضْعافاً مُضاعَفَةً وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ.

۲. وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْیَةً کانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً یَأْتِیها رِزْقُها رَغَداً مِنْ کُلِّ مَکانٍ فَکَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذاقَهَا اللَّهُ لِباسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِما کانُوا یَصْنَعُونَ.

۳. وَ کَیْفَ یُحَکِّمُونَکَ وَ عِنْدَهُمُ التَّوْراةُ فِیها حُکْمُ اللَّهِ ثُمَّ یَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ ماأُولئِکَ بِالْمُؤْمِنِینَ.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

بهره نمی‌شود و اسلام سود ربوی را به رسمیت نمی‌شناسد. لازمه ایمان و تقوا صرف‌نظر کردن از مال حرام است، ان کنتم مومنین. (قرائتی، ۱۳۹۹)، درآمد حاصل از ربا قابل صدقه و انفاق در راه خدا نیست، آیه «وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ» (البقره، ۲۶۷) در مورد افرادی نازل شد که از اموال مکتسبه از ربای جاهلی صدقه می‌دادند که خداوند آنها را نهی کرد و امر به پرداخت صدقه از مال حلال کرده است (حرعاملی، ۲۱۲/۱۷). رباخواری از زشترین مکاسب است و در زشتی این عمل همین بس که پیامبر صلی‌الله علیه وآله خطاب به امیرالمومنین علی علیه‌السلام می‌فرماید: الرِّبا سَبعونَ جُزءا أیسَرُهُ أن یَنکِحَ الرَّجُلُ اُمَّهُ فی بَیتِ اللّهِ الحرامِ: ای علی! (گناه) ربا هفتاد جزء است که آسان‌ترین آن همچون مردی است که با مادرش در خانه خدا آمیزش کند (بروجردی، ۴۳۱). علاوه بر رباخوار سایر ارکان ربا در گناه آن مساوی هستند، امیرالمومنین علی علیه‌السلام فرمودند: آکل الربا و مؤکله و کاتبه و شاهداه فیه سواء، رباگیرنده، ربادهنده، و نویسنده و دو شاهد آن در گناه مساویند (حرعاملی، ۱۲۷/۱۸).

بنده خدا بودن عین آزادی است. شهید مطهری آزادی انسان را آزادی از غرائز می‌داند اما غربی‌ها آزادی انسان را آزادی غرائز و شهوات می‌دانند (مصباحی مقدم، زریباف، ۶۵). پیروی از این شهوات علاوه بر عواقب مخرب دنیوی، عذاب آخرتی را نیز در پی دارد، پیامبر خدا فرمودند:

"مَن أکَلَ الرِّباّ مَلأَ اللّهُ عزّ و جلّ بَطنَهُ مِن نارِ جَهَنَّمَ بقَدرِ ما أکَلَ. و إنِ اکتَسَبَ مِنهُ مالاً لا یَقبَلُ اللّهُ تعالی مِنهُ شیئا مِن عَمَلِهِ. و لَم یَزَلْ فی لَعنةِ اللهِ و الملائکةِ ما کانَ عِندَهُ مِنهُ قِیراطٌ (واحِدٌ)." هر که ربا خورد خداوند اندرون او را به قدری که ربا خورده است از آتش جهنم پر می‌کند و اگر از آن مالی را کسب کند، خداوند هیچ عملی را از او قبول نمی‌کند و مادامی که یک قیراط ربا نزد او هست، دائماً در لعنت خدا و ملائکه قرار دارد (بروجردی، ۴۳۳). مجازات کسانی که با عمل رباخواری به اجتماع مسلمین صدمه وارد می‌کنند عذاب دنیوی و اخروی است، به امام صادق(ع) خبر رسید که مردی رباخواری می‌کند و از روی

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

انکار و استهزا ربا را «لبأ»[۱] می‌نامد، امام صادق علیه‌السلام فرمود: اگر خداوند مرا بر او مسلط کند و به او دسترسی پیدا کنم گردن او را خواهم زد (حرعاملی، ۱۲۵/۱۸).

امروز می‌بینیم که اقتصاد متعارف بر پایه نظام ربوی بنا شده و سودهای حاصل از این عمل شیطانی صرف جنگ افروزی می‌شود. بقول شهید بهشتی به یاد داشته باشیم که رباخواران بزرگ دنیا در حقیقت گردانندگان اصلی تمام صحنه‌های جنایتکارانه دنیا هستند (بهشتی، ۱۸۴). گرچه گامهای موفقی در اجرای بانکداری بدون ربا با تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا در سال ۱۳۶۲ برداشته شد. اما تا رسیدن به نقطه مطلوب فاصله زیاد است. متأسفانه در حال حاضر، در اکثر موارد عامه مردم حتی کارکنان و مدیران بانکها آشنایی لازم با عقود اسلامی را ندارند و نقل و انتقال وجوه تنها با امضای چند قرارداد صورت می‌گیرد. که این امر صحت شرعی قراردادها را به خطر می‌اندازد. تبیین و تشریح احکام دین تا آنجا که امکان دارد وظیفه همه مسلمانان به خصوص دانشمندان و علما است تا افکار عمومی جامعه پذیرای حکم الهی باشند. اما برگزاری دوره‌های آموزشی برای مدیران و کارکنان بانکها، تولید برنامه‌های آموزشی و دعوت از صاحبنظران، توسط رسانه‌های جمعی می‌تواند زمینه آشنایی با مبانی بانکداری اسلامی و ایجاد تعهد اخلاقی نسبت به اجرای قانون الهی تحریم ربا داشته باشد.

۲ـ۶. ثبات و تعادل در مقابل بی‌ثباتی و عدم تعادل

طبق آیه: «**الَّذینَ یَأْکُلُونَ الرِّبا لا یَقُومُونَ إِلاَّ کَما یَقُومُ الَّذی یَتَخَبَّطُهُ الشَّیْطانُ مِنَ الْمَسِّ ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قالُوا إِنَّمَا الْبَیْعُ مِثْلُ الرِّبا وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَیْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبا**» کسانی که ربا می‌خورند برنمی‌خیزند مگر مانند کسانی که بر اثر تماس شیطان دیوانه شده است این بخاطر آن است که گویند فرقی بین تجارت و ربا نیست، حال آنکه خدا تجارت را حلال و ربا را حرام کرده است (البقره، ۲۷۵)، رباخوار به کسی تشبیه شده که شیطان او را خبط کرده است:

---

۱. اولین شیری که از گوسفند بدست آید.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

«خبط به معنای افتادن و برخاستن و عدم تعادل به هنگام حرکت است» او باعث به هم خوردن تعادل جامعه گردیده است. رباخوار همچون دیوانگان محشور می‌شود، چرا که در دنیا روش او باعث به هم خوردن تعادل جامعه گردیده است... برای این افراد گویا ربا اصل و خرید و فروش فرع است. فلذا می‌گویند بیع و معامله هم مثل رباست و تفاوتی ندارد (قرائتی، ۱۳۹۹). قیام و قعود یک انسان ربوی و رباخور «مخبطانه» است زیرا اگر عقل کسی نتوانست خدا را عبادت کند و با آن نیروی که دارد بهشت را کسب کند. پس فلیس بعاقل، اگر کسی قدرت‌های فکری و قدرت‌های مالی هم دارد، اما «ما لا یُعبد به الرحمن و لا یکتسب به الجنان فلیس بعقل» که سفاهت و خبط و جنون می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۹۲).

در جامعه امروزی نیز افردی هستند که با ارائه مدارک صوری اقدام به گرفتن تسهیلات کلان می‌کنند، شهید بهشتی در توصیف این افراد می‌گویند: برای اینکه اعتباری بگیرد، کار به حقه‌بازی نشان دادن اموالی که مال خودش نیست یک انحراف روحی و انسانی و اخلاقی است. اعتبار گرفت و با پول ربا و ربوی معامله کرد دیگر نمی‌تواند به سود کم اکتفا کند... تبدیل کردن اقتصاد به نوعی قمار کردن در آن هم برد هست و هم باخت (بهشتی، ۱۴۹). مشکلی که در خصوص بانکداری بدون ربا در کشور وجود دارد، عدم اجرای صحیح آن طبق آیین‌نامه‌ها و عقود شرعی است. ارائه فاکتور صوری و مصرف تسهیلات دریافتی در غیر مورد ذکر شده در عقد نامه از جمله این موارد است. باید متذکر شد جامعه‌ای که اقتصاد آن به ربا آلوده باشد، به دو طبقه متخاصم ثروتمند و فقیر تقسیم می‌گردد و اقتصاد جامعه نیز مانند آدم مصروع بی‌ثبات می‌گردد. سیستم اقتصادی اسلامی مبتنی بر مشارکت (بدون بهره) بصورت بارزی به ثبات اقتصادی کمک می‌نماید در حالیکه سیستم مبتنی بر بهره اقتصادی را به بی‌ثباتی سوق می‌دهد (توتونچیان، ۱۰).

ربا ریشه در اخلاق و ویژگیهای شیطانی افراد دارد. استکبار، زیاده‌خواهی، و طمع صفاتی هستند که زمینه‌های رباخواری را در افراد و بانکها بوجود می‌آوردند. همانطور که قرآن متذکر می‌شود اینگونه ویژگیها انسان را از حالت انسانی خود خارج می‌کند به نوعی

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

آشفتگی و جنون می‌رساند و به مرور قبح آن از بین می‌رود تا جایی که تصور می‌شود ربا همان بیع است. آگاهی بخشی به افراد و جامعه و روشن نمودن ابعاد ربا و پیامدهای آن برای جامعه یک ضرورت است. امیرالمومنین می‌فرمایند: جهل و نادانی اصل و ریشه همه بدی‌ها است (آمدی، ۲۰۳/۱). و در حدیث معروف دیگری می‌فرمایند: ای تاجران و پیشه‌وران ابتدا فقه بیاموزید و سپس به تجارت مشغول شوید و این جمله را سه مرتبه تکرار کردند و سپس فرمودند به خدا قسم تشخیص ربا در میان مردم پوشیده‌تر از حرکت مورچه بر روی سنگ سیاه در شب تاریک می‌باشد (حرعاملی ،۳۸۱/۱۷). ترویج و تبیین اینکه در نظام اسلامی وابستگی معنویت و اقتصاد وجود دارد، برای جامعه حیاتی است. افزایش و ارتقاء بینش و باورهای دینی در گرو عمل به دستورات و فرامین الهی است. امام باقر(ع) می‌فرمایند: مَنْ عَمِلَ بِمَا یعْلَمُ عَلَّمَهُ اللَّهُ مَا لَمْ یعْلَم (مجلسی، ۱۸۹/۷۸) کسی که به علم و دانایی‌اش عمل کند، خداوند آنچه را که نمی‌داند به او می‌آموزد. نگاه مادی به انسان و نادیده انگاشتن ابعاد معنوی و اخروی او، منتهی به برداشتهای ناقص و نتایج نادرست می‌شود. مبانی عقیدتی ناب اسلامی پشتوانه عظیمی برای به حرکت در آوردن انسان به عنوان عامل مهم رشد اقتصادی است. همانگونه که در صدر اسلام و در انقلاب اسلامی، ایمان، عقیده و شعارهای متکی به آن به مردم آگاهی و روح فداکاری بخشید و آنان را با شور و هیجان وصف‌ناپذیری به میدان عمل کشانید، به همین نحو بینش‌های دینی منجر به بسیج عمومی برای جهاد اقتصادی، رشد اقتصادی و تحقق بخشیدن به نظام اقتصادی اسلام به وجود آورد.

۲ـ۷. خدامحوری در مقابل سود محوری

امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: دو گرسنه‌اند که هرگز سیر نشوند: دانشجو و دنیاطلب (سیدرضی، ح۴۵۷). امام رضا علیه‌السلام نیز می‌فرماید: «اگر ربا حرام نمی‌شد، نیکی‌ها از بین می‌رفت، اموال تباه می‌شدند، مردم به سود طلبی می‌گرویدند، قرض دادن و کارهای نیک را ترک می‌کردند». (صدوق، ۵۴۷/۲). هر پدیده‌ای در این جهان حد پائین و حد بالا

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

و نهائی دارد اما بنظر می‌رسد تنها چیزی که در دنیا از نظر سود دادن تقریباً حد ندارد رباست (بهشتی، ۴۲)، بهره از نسل‌های مرده قبلی، زنده فعلی و مردگان آینده عبور کرده و بدون سقف و حد معینی به طور نامحدود به رشد خود ادامه می‌دهد در حالی که همه پدیده‌ها دارای سرانجام توقف رشد و در نهایت «ایستایی» خواهند بود (ولفگانگ برگر، ۱۳۸۵). در نظام اسلامی ربا حرام است اما در لیبرالیسم فرض می شود که انسانها به‌طور ذاتی در پی کسب بیشترین نفع مادی هستند و دولت ها باید موانع توسعه و تقویت این خواسته را از میان بردارند و در نتیجه انسان‌ها در یک مسابقه تکاثرطلبی ثروت و مال‌اندوزی باید به رقابت بپردازند... آرمان‌های بلند انسانی و ارزش‌های والایی چون عدالت‌خواهی، ایثار، توجه به هم نوع و آسیب‌پذیران و... جایگاهی نیابد (فراهانی‌فرد، ۴۹-۵۰)، مکتب اسلام، با تأکید بر واقعیت‌های هستی، سعادت حقیقی انسان را پیگیری می‌کند، مبدأ و معاد، واقعیتهای مهم جهان‌هستی بوده که اعتقاد به آنها در سایه التزام به رهنمودهای وحیانی و تعالیم انبیای الهی و ائمه اطهار علیهم‌السلام اصول دین اسلام را تشکیل می‌دهند (نظری، بیدار، ۱۷۹).

نتیجه ترویج فرهنگ سودمحوری و خودمحوری فنا و نابودی جامعه است. ناپلئون امپراطور فرانسه با مشاهده نقشه بدهی فرانسه و رشدنمایی آن چنین نظر داده: این حقایق دردناک نشان می‌دهد که نبلعیدن تمام انسانیت توسط هیولای بهره گیج‌کننده است آن باید چنین کاری را خیلی وقت پیش انجام می‌داد (خان سید، ۲۲). در تحکیم بنیان‌های اقتصادی، اصل رفع نیازهای انسان در مسیر رشد و تکامل اوست. نه همانند سایر نظامهای اقتصادی تمرکز و تکاثر ثروت و سودجویی، اموال باید در خدمت انسان باشد نه اینکه انسان در خدمت مال، خداوند متعال با تحریم ربا خواسته است انسان را از بردگی مال و ثروت‌اندوزی رها کند.

۲ـ۸. فناء جامعه ربوی در مقابل احیاء جامعه غیرربوی

امام علی علیه‌السلام در حدیثی می‌فرماید: هرگاه خداوند تصمیم به نابودی قریه‌ای

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

بگیرد، رباخواری میانشان آشکار و رایج می‌شود. (بروجردی، ۴۳۵/۲۳). نطفه جامعه بشری با نهادهای اقتصادی بسته می‌شود. جنبه‌ی فرهنگی و معنوی جامعه به منزله روح جامعه است. همان‌طور که میان جسم و روح تأثیر متقابل هست. میان روح جامعه و اندام آن یعنی میان نهادهای معنوی و نهادهای مادی آن چنین رابطه‌ای برقرار هست. همان‌طور که سیر تکامل فرد به سوی آزادی و استقلال و حاکمیت بیشتر روح است سیر تکاملی جامعه نیز چنین است، یعنی جامعه انسانی هر اندازه متکامل‌تر شود حیات فرهنگی استقلال و حاکمیت بیشتری به حیات مادی آن پیدا می‌کند (مطهری، ۱۵). نظام اقتصادی اسلام از اجزای به هم پیوسته‌ای تشکیل شده است که فقدان هر یک از اجزا باعث ایجاد اختلال در کارکرد سیستم می‌شود. فرهنگ (اعتقادات و باورهای مردم) نقش تعیین‌کننده در جامعه اسلامی دارد و بسیاری از قراردادها و ساختارهای اقتصادی اسلام تنها در صورتی کارا عمل می‌کنند که فرهنگ اسلامی آن در جامعه ایجاد شده باشد (علوی، ۴۲). اعتقاد به جزاهای آخرتی می‌تواند بهره‌وری را از طریق تشویق و ترویج خصائص فردی همچون صداقت، اخلاق کسب و کار و قناعت بالا ببرد، به عبارت دیگر می‌توان بیان داشت که قدرت اثرگذاری اعتقادات اخروی به گونه‌ای است که می‌تواند در جهت اصلاح رفتارهای ضداجتماعی... حرکت کند (مک کلری، برو، ۱۰۶).

در جوامع مادی و ربازده معیار ارزیابی فعالیتها و طرحها صرفاً سودآوری است. که به هر قیمتی صورت می‌گیرد در این جوامع، رباخوار به این فکر است که به هر قیمتی سود پیش‌بینی شده در قرارداد را بازپس گیرد و ربادهنده نیز مجبور است برای بازپرداخت وام و سود آن خود را به هر دری بزند، بوکانان می‌نویسد: در اقتصاد لیبرالیسم غربی انسانیت انسان با نگاه اقتصادی تحلیل می‌شود و در سطح خرد و کلان منجر به جهت‌گیری‌ها و تصمیمات سیاسی و تشویق به کاهش زادو ولد به بهای پیشرفت اقتصاد ملی شده است. زاد و والد در این کشورها متوقف شده و تمدن غرب را در معرض تهدید قرار داده است. امروزه در ۱۷ کشور اروپایی تعداد تابوت‌ها بیشتر از گهواره‌هاست. (به نقل از پوراحمدی،

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

شم‌آبادی، ۱۳۹۰). در ربای اجتماعی که امروزه در میان ملل و دولت‌ها رسمیت یافته و براساس آن، قوانین بانکی جعل‌شده، بعضی از آثار سوء ربای فردی را ندارد، چون جامعه به خاطر شیوع و رواج آن و متعارف شدنش از آن راضی است و هیچ به فکرخطرها و زیان‌های آن نمی‌افتد، ولی در هر صورت، آثار وضعی آن وجود خواهد داشت (طباطبائی، ۱۳۸۸). از آثار جوامع ربازده فقر بخش کثیری از جامعه است.

امام علی(ع) فرموده: «اگر فقر یک مرد باشد، من او را خواهم گشت، چرا که «ما بار آهن و سنگ و تازیانه را تحمل کرده‌ایم، اما فهمیدیم که سخت‌ترین چیز برای تحمل، بار بدهی بوده است» این مطلب خیلی بعد توسط توماس جفرسون انعکاس یافت، او بطور مشابه چنین اظهار داشته است: نظریه جدید همیشگی کردن بدهی جهان را با خون آبیاری و ساکنان آن را در زیر بارهایی که همواره در حال انباشته شدن است خرد کرده است (خان، سَیّد، ۲۱). این در حالیست که در جامعه اسلامی مسئولیت اولیه هر فرد این است در حد امکان و توان خود، نقشی مثبت در رفاه دیگران ایفا نماید، هدف اسلام این است که بشر را به سوی وحدتی سوق دهد که انسانها در آن برای دستیابی به لذات معنوی تلاش می‌کنند، بدون آنکه هیچ درگیری فردی ناشی از بدخواهی میان آنها بوجود آید، بنابراین کلیه گروه‌های اقتصادی... در وضعیت توافق قرار دارند منافع این گروه‌ها به مفهوم عام با یکدیگر در تضاد نیست و چه بسا مکمل نیز باشد. (شعبانی و همکاران، ۱۳۳).

فعالیت‌های اقتصادی در هر جامعه‌ای متأثر از فرهنگ، سیاست، اعتقادات، روابط اجتماعی، و... است، در هر کشوری که بسترهای قانونی، فرهنگی و... مهیاتر باشد، امکان بهبود فعالیتهای اقتصادی بیشتر خواهد بود. به عبارت دیگر آماده‌سازی بسترهای اقتصادی پایه و زیربنای تحقق اقتصاد سالم در یک کشور است (جعفرزاده‌کوچکی، ۴۹). نظام اقتصاد اسلامی دارای دو صفت اساسی است، که در جزئیات و اسلوبها مختلف آن نمایان است: یکی صفت واقعی و دیگری صفت اخلاقی (صدر، ۳۳۵/۱). برخلاف نظام اقتصاد متعارف غرب که مبتنی بر سفته بازی است، که منتج به بحرانهای عظیم شده است. برای پیاده‌سازی

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

نظام واقعی و اخلاقی مالی اسلامی می‌توان از طریق آموزش صحیح عموم، ایجاد یک چارچوب موثر جهت کنترل و توازن، و اصلاح یا بازسازی نهادهای اجتماعی ـ اقتصادی و حقوقی و سیاسی ایجاد شود. نمازهای جماعت، روزه رمضان، حج، زکات قسمتی از (البته نه تمام) برنامه‌های اسلامی برای ایجاد چنین محیطی هستند. این مکانیسم افراد و گروه‌ها را از تعهدات و وظایف اجتماعی آگاه می‌کنند و باعث می‌شوند افراد جهت رعایت ارزش‌ها انگیزه بیشتری پیدا کنند. حتی وقتی که این ارزش باعث می‌شود در کوتاه‌مدت نفع شخصیشان حاصل نشود (چیرا، ۱۹۵). آنگونه که از کلمات ارزشمند معصومین علیهم‌السلام می‌آموزیم، تزلزل اقتصادی به سستی در دین و نابودی فرهنگ و هویت اسلامی منجر خواهد شد پادزهر این سم مهلک، قوی شدن اقتصاد در زیر سایه اجرای احکام اسلامی است. اخلاق و فرهنگ اسلامی مانند مواسات در جامعه باعث رشد و پویایی جامعه است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همواره به این امر توجه داشتند که اگر جامعه‌ای گرفتار فقر مالی و اقتصادی شود، باورهای دینی آن جامعه در معرض خطر خواهد بود. اقتصاد اسلامی براساس مبانی نورانی کلام الله است. خواستگاه آن نیز قلب و جان انسان‌هاست و زمانی اقتصاد اسلامی اجرا می‌شود که مسئولان و مدیران، از فرامین قرآن برای احیای ارزش‌های اسلامی استفاده کنند. و در باطن خویش، اقتصاد اسلامی را پذیرفته و به این تفکر را جامع عمل بپوشند.

۳ـ نتایج مقاله

ربا از گناهان کبیره است. که در آیات و روایات کمتر گناهی به این بشدت مورد سرزنش قرار گرفته است. بدون شک این گناه بزرگ دارای اثرات مخرب مادی و معنوی بر فرد و اجتماع است. آنچه خداوند متعال دستور داده است براساس مصلحت بشر است. تبیین علل احکام باعث ترغیب عمل به احکام و ترک گناه است. برای تحریم ربا، حکمتهای ذکر شده است که در این پژوهش نتایج زیر حاصل شد.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

ـ ظالمانه بودن قرارداد ربوی و دوری از حق و عدالت که یکی از دلایل تحریم ربا به شمار می‌رود. باعث کسب سود بی‌زحمت برای صاحب سرمایه می‌شود. یکی از تعالیم زیبا و انسانی دین اسلام تشویق و ترویج وام و قرض دادن است، که پیروانش را به آن بسیار سفارش کرده است. از این‌رو تحریم ربا از جمله راهکارها و برنامه‌هایی است که تمدن اسلامی برای تدوین و توسعه نظام اقتصادی سالم و ایمن در آموزهای خود دارد.

ـ ربا در مقابل قرض‌الحسنه قرار دارد. به‌طوری که با تقویت هر یک موجب به حاشیه رفتن دیگری است. عقد قرض دارای ماهیت تملیکی است، تملیک مال باعث می‌شود عواید حاصل از قرض نیز به قرض گیرنده منتقل شود، اما در نقطه مقابل، ربا عکس این رابطه برقرار است.

ـ ایمان در مقابل کفر، قوانین اسلامی مستخرج از متون مقدسی همچون قرآن کریم است، که برخلاف قوانین غربی قابل شک و شبهه و ابطال نیست. قانون تحریم ربا حاکی از شدت قبح ربا نزد خدای متعال و معصومین علیهم‌السلام است، که تأکید می‌کنند ربا از گناهان کبیره و از زنا بدتر است و همانگونه که در جامعه‌ای زنا رواج داشته باشد آن جامعه هلاک و نابود می‌شود و آرامش روحی و روانی ندارد، جامعه‌ای که عمل ربوی در آن وجود داشته باشد به این بلا دچار و از صراط مستقیم خارج و داخل در وادی کفر می‌شود.

ـ ارباء صدقات در مقابل امحاق ربا، اگرچه رباخوران به قصد ثروت‌اندوزی از مردم ربا می‌گیرند، اما خداوند متعال برکت و نتایج خوبی که ازدیاد مال به همراه دارد از ربا می‌گیرد. در نظام مبتنی بر ربا محبت، سعادت و امنیت از بین می‌رود اما ترویج صدقه، زکات و انفاق موجب توسعه و استواری اقتصاد و ایجاد محبت، حسن تفاهم و گسترش امنیت است.

ـ کسب مال حلال در مقابل اکل مال به باطل: کار و کوشش، و کسب مال حلال اساس سلامت جامعه است و کسی مستحق دریافت بهره است که کار و تلاشی انجام داده باشد. اما رباخوار دارای دو خصلت است که بر خلاف نظام سلامت اقتصادی است، اول اینکه از دسترنج و تلاش دیگران استفاده می‌کند و خود بعنوان عضو فلج و سربار جامعه است. دوم

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

اینکه با شرط سود ثابت که بر کـارگر و تولیدکننـده تحمیـل مـی‌نمایـد در زیـان شـریک نمی‌شود، و موجب ورشکستی افراد و بنگاههای اقتصادی می‌شود.

ـ ثبات و تعادل در مقابل بی‌ثباتی و عدم تعادل، ربا موجب بی‌ثباتی در جامعه و عامل کسب ثروت ناعادلانه است. شخص رباخوار را به آدم مصروع و آشفته حال تشبیه کرده‌اند، که به هنگام راه رفتن قادر به حفظ تعادل خود نیست. فرد در اثـر فـرورفتن در مادیـات و زخارف دنیا و رباخواری بصیرت خود را از دست مـی‌دهـد و از عواقـب سـوء آن بـاخبر نمی‌شود. و نهایتاً امنیت و آرامش درونی خود را نیز همچون امنیت و آرامـش اجتمـاع بـر هم می‌زند و زندگیش همچون روش افراد مصروع خواهد شد نظامهای مبتنی بر ربا همواره در معرض رکود و بحرانهای اقتصادی هستند. در حالی‌که در نظام اقتصـاد اسـلامی بـدلیل تسهیم سود و زیان بین تولیدکنندگان و صاحبان سرمایه بصورت بارزی موجب ثبات نظـام اقتصادی می‌شود.

ـ خدامحوری در مقابل سودمحوری، قرآن کریم دنیا را به عنوان لهو و لعب (بازیچـه و سرگرمی) معرفی می‌کند. در نظام اسلامی پیشرفت مادی مطلوب اسـت امـا هـدف نهـایی نیست. تاکید اسلام بر روی سعادت اخروی بشر است. اسلام مروج رهبانیت و تقـدیرگرایی هم نیست، بلکه رویکردی متعادل و متوازن را توصیه می‌کند. کسب ثروت مطلوب است به شرطی که به فرد در انجام وظایفش نسبت به خداوند، جامعه، خود و خانواده کمـک کنـد. پیشرفت مادی به عنوان هدف غایی زندگی در چارچوب اسلامی جایگاهی ندارد. اقتصـاد وسیله است، نه هدف. نظام‌های اقتصادی ربوی بر تمرکز و تکثر ثروت و سودجویی تأکیـد می‌کنند. زیرا که در مکاتب مادی، اقتصاد خود هدف است.

ـ فناء جامعه ربوی در مقابل احیاء جامعه غیـر ربـوی: ربـا مسـبب ویرانـی و بحـران اقتصادی است و اقتصاد را که عمود استحکام جامعه است مبدل به زوال فرهنگـی و تمـدن می‌کند. جنبه‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بـه یکـدیگر وابسـته‌انـد. ربـا بـا انباشت ثروت در دست گروهی اندک باعث می‌شود تصمیم‌گیری در زمینه‌هـای اقتصـادی،

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

اجتماعی و... با فشار آنها صورت بگیرد. رباخواران در امور زیربنائی مثل کشاورزی که اشتغال‌زا هستند، سرمایه‌گذاری نمی‌کنند. بلکه سرمایه را در امور غیرواقعی و غیراقتصادی متمرکز می‌نمایند. در نتیجه نظام اقتصادی جامعه رو به ویرانگری می‌رود.

ترغیب اخلاقی از ابزارهای منحصر بفرد اسلام است و با توجه به مضرات ربا که بخشی از آن در این مطالعه مورد بحث قرار گرفت و سایر مضراتی که این متغییر کلیدی بر اخلاق و اقتصاد دارد، می‌توان هر چه بیشتر به دلائل تحریم ربا و ضرورت حذف عملی آن از سوی شارع مقدس پی برد. سیستم اقتصادی اسلام از اجزا به هم پیوسته‌ای تشکیل شده است که نقص هر یک از اجزا در کل سیستم اختلال ایجاد می‌کند. فرهنگ نقش تعیین‌کننده‌ای در جامعه اسلامی دارد، بنابراین می‌توان گفت تحریم ربا در جامعه زمانی جدی گرفته خواهد شد که فرهنگ اقتصاد اسلامی حاکم باشد. از این‌رو برای تحقق یک نظام اقتصاد اسلامی، باید به بازنگری رویکردها، تعاریف و ابزارها و اقدامات اساسی برای نیل به نظام اقتصادی بدون ربا همت گماشت. یکی از دلایل عمده مشکلات فعلی اقتصاد کشور به ویژه رکود اقتصادی و نبود انگیزه در تولید را باید در عدم اجرای کامل قانون الهی تحریم ربا در نظام فعلی بانکداری کشور جستجو کرد. لذا با حرکت به سوی نظام اقتصادی و بانکداری بدون ربا می‌توان این رکود را رفته‌رفته از بین برد و به یک اقتصاد با ثبات دست یافت. علیرغم تأکیدات مقام معظم رهبری در اجرای سیستم اقتصادی بدون ربا و بانکداری اسلامی، هنوز اهداف و دستاوردهای بزرگی در این زمینه به دست نیامده است.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

کتابشناسی

۱. قرآن کریم

۲. آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالحکم، مترجم و شارح، سیدهاشم رسولی محلاتی، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸ش.

۳. بروجردی، سیدحسین، جامع احادیث الشیعه موسوم به منابع فقه شیعه، مترجمان احمداسماعیل تبار، احمدرضاحسینی و محمدحسین مهوری، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، ۱۳۸۸ش.

۴. بهشتی، سیدمحمدحسین، بانکداری، ربا و قوانین مالی اسلامی، تهران، بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های شهید آیت الله دکتر بهشتی، بقعه، ۱۳۸۶ش.

۵. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، چاپ چهارم، تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲ش.

۶. پوراحمدی، حسین، شم‌آبادی، محمد، مقدمه‌ای بر نظریه اقتصاد سیاسی اسلامی، تهران، دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۹۰ش.

۷. توتونچیان، ایرج، «مقایسه اجمالی بین هزینه فرصت سرمایه در سیستم ربوی و غیر ربوی» مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۴۰، ۱۳۶۷ش، صص۲ـ۲۷.

۸. چیرا، محمد، فلسفه اقتصاد اسلامی، ترجمه حسین عیوضلو و عقیل حسینی، تهران، دانشگاه امام (ع)، ۱۳۹۰ش.

۹. جعفرزاده کوچکی، علیرضا، الزامات و مبانی اقتصاد اسلامی در قرآن کریم، تهران، دانشگاه امام‌صادق(ع)،۱۳۹۵ش.

۱۰. جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، قم، نشر اسراء، ۱۳۸۵ش.

۱۱. حرعاملی، محمدبن‌حسن، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، قم، موسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ق.

۱۲. همو، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، محقق، محمدرضاحسینی جلالی، قم، موسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاءالتراث، ۱۴۱۶ق.

۱۳. حسینی، سیدهادی، «حکمت‌های تحریم ربا»، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۵، ۱۳۸۱ش، صص۸۷ـ۹۶.

۱۴. خان، محمد، فلسفه اقتصاد اسلامی، ترجمه حسین عیوضلو و سیدعقیل حسینی، تهران، دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۹۰ش.

۱۵. خان، محمدمعین الدین، سَیّد، ام، اج، مالکیت و مشارکت در اسلام، ترجمه احمدشعبانی و محمدمهدی نجفی علمی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام،۱۳۹۴ش.

۱۶. دستغیب، عبدالحسین، گناهان کبیره، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۸ش.

۱۷. روح‌اللهی، حجت، تدبر اقتصادی در قرآن کریم، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۷ش.

۱۸. سیدرضی، محمدبن حسین، نهج‌البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم، اندیشه هادی، ۱۳۸۹ش.

۱۹. شعبانی، احمد، همکاران، درآمدی بر بانکداری اسلامی، تهران، دانشگاه امام‌صادق (ع)، ۱۳۹۴ش.

۲۰. صدر، سیدمحمدباقر، اقتصادنا، ترجمه: محمدکاظم موسوی، قم، انتشارات اسلامی وابسته به حوزه علمیه قم، ۱۳۴۸ش.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

۲۱. صدوق، محمدبن علی، علل‌الشرایع، ترجمه سیدمحمدجواد ذهنی تهرانی، قم، انتشارات مومنین، ۱۳۸۶ش.
۲۲. صدیقی، محمدنجات‌الله، ربا بهره بانکی و حکمت تحریم آن در اسلام، ترجمه حسین میسمی، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۹ش.
۲۳. طباطبائی، محمدحسین، تفسیر المیزان به ترجمه محمدتقی مصباح یزدی، قم، بنیاد نشر علمی و فکری علامه طباطبائی، ۱۳۷۶ش.
۲۴. همو، المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انشارات اسلامی، ۱۳۸۸ش.
۲۵. عسکری، حسین، اقبال، ضمیر، کریچن، نورالدین، میرآخور، عباس، تسهیم ریسک در فضای مالی؛ راهکارهای پیشنهادی مالی اسلامی، ترجمه محمدمهدی عسکری و محمدسلیمانی، تهران، دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۹۶ش.
۲۶. عسکری، محمدمهدی، درخشان مرتضی، دین و اقتصاد، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰ش.
۲۷. علوی، سید یحیی، «فلسفه تحریم ربا» دو فصلنامه تحقیقات مالی ـ اسلامی، شماره اول، ۱۳۹۰ش، صص ۲۵ـ۵۶.
۲۸. همو، بانکداری بدون ربا چالشها و راهکارها، تهران، دانشگاه امام (ع)، ۱۳۹۶ش.
۲۹. فراهانی‌فرد، سعید، سیاستهای اقتصادی در اسلام، تهران، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۸۰ش.
۳۰. فیض کاشانی، محمد بن مرتضی، الصافی فی تفسیر القرآن، چ دوم، قم، مؤسسه الهادی، ۱۳۷۴ش.
۳۱. کلینی، محمدبن یعقوب، الفروع من الکافی، مصحح علی‌اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲ش.
۳۲. همو، اصول کافی، ترجمه سید مهدی آیت اللهی، تهران، انتشارات جهان آرا، ۱۳۸۶ش.
۳۳. کمیجانی، اکبر، هادوی‌نیا، علی‌اصغر، «درآمدی بر جایگاه قرض‌الحسنه در اسلام و اثرات اقتصادی آن»، نشریه نامه مفید، شماره۱۴، ۱۳۷۷ش، صص۲۲۳ـ۲۵۴.
۳۴. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، موسسه الوفاء، بیروت، لبنان، ۱۴۰۳ق.
۳۵. محقق‌نیا، محمدجواد، ساختار بانکداری اسلامی و ارائه الگویی برای بانکداری اسلامی در ایران، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۱ش.
۳۶. همو، الگوی بانکداری اسلامی، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، ۱۳۹۴ش.
۳۷. مصباحی مقدم، غلامرضا، فقه منابع مالی دولت اسلامی، تهران، دانشگاه امام‌صادق (ع)، ۱۳۹۷ش.
۳۸. همو، زریباف، مهدی، حوزه‌های معرفتی و شناختی اقتصاد اسلامی، تهران، دانشگاه امام صادق(ع)،۱۳۹۴ش.
۳۹. مطهری، مرتضی، یادداشت‌های استاد مطهری، تهران، صدرا، ۱۳۷۷ش.
۴۰. همو، مسئله ربا به ضمیمه بیمه، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۰ش.
۴۱. همو، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، تهران، صدرا، ۱۳۸۴ش.
۴۲. همو، انسان و ایمان، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۹۴ش.
۴۳. مک کلری، راچل، برو، روبروت، دین و اقتصاد، ترجمه محمدمهدی عسکری و مرتضی درخشان، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰ش.
۴۴. مکارم شیرازی، ناصر، همکاران، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۴ش.

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]

۴۵. معرفت، محمدهادی، «مبانی حرام بودن ربا و مسئله بانک»، مجله فقه، کاوشی نو در فقه اسلامی، شماره ۲۵ و ۲۶، ص۱۲۶ـ۱۵۲، ۱۳۷۹ش.

۴۶. موسویان، سیدعباس، نظرپور، محمدتقی، خزائی، ایوب، بانکداری اسلامی، تهران، سمت، ۱۳۹۶ش.

۴۷. موسوی خمینی، سیدروح الله، البیع، نجف اشرف، مطبعه الآداب، ۱۳۹۱ق.

۴۸. نظری، حسن آقا، بیدار، محمد «ادله امکان‌پذیری علم اقتصاد اسلامی» معرفت اقتصاد اسلامی، سال یازدهم، شماره اول، ۱۳۹۸ش، ص ۱۶۵ـ۱۸۴.

۴۹. نوری کرمانی، محمدامیر، موضوع‌شناسی ربا و جایگاه آن در اقتصاد معاصر، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۱ش.

۵۰. برگر، ولفانگ، نظام‌های پولی بدون بهره، ۱۳۸۵ش. Rc. majlis.ir/fa/report/show/733471

۵۱. جوادی، عبدالله، درس خارج فقه، ربا، ۱۳۹۲ش./Eshia.ir/fegh/archive/text/javadi/fegh/92/921220ربا

۵۲. مکارم، ناصر، درس مسائل مستحدثه، علت حرمت رباخواری، ۱۳۷۱ش.

Eshia.ir/fegh/archive/text/makarem/mostahdeseh/71/710403/ربا

۵۳. سبحانی، جعفر، درس خارج فقه، ربای قرضی، ۱۳۹۶ش.

Eshia.ir/fegh/archive/text/sobhani/fegh/96/960801/

۵۴. قرائتی، محسن، قرآن کریم به ربادهندگان چه توصیه‌ای دارد؟ ۱۳۹۹ش.

https://www.hawzahnews.com/news/461099

[Downloaded from pdmag.ir on 2024-01-28]

[DOR: 20.1001.1.17352770.1400.20.42.9.6]